

ԹՈՄԱՍ ՀԱՐՏՄԱՆ

ԵՒ

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ամէն Հայ, որ գեղարուեստի՝ մանաւանդ երաժշտութեան՝ հետաքրքրուող է, պիտի շնորհակալութեամբ յիշէ անունը ուս ահանաւոր երգահան Թոմաս Ալեքսանդրովիչ Հարտմանի, որին երկու յօդուածները եւ դասախօսութիւնը թարգմանել եմ ուսերէն լեզուից եւ որին հեղինակաւոր կարծիքը, հիացմունքով լի դէպի Հայ ժողովրդական երաժշտութիւնը, ուրախութիւն պիտի պատճառէ ամէն մի Հայի:

Ահա մի քանի տող նուիրում եմ նրա գեղարուեստական գործունէութեան, որ աւելի եւս զընահատելի է դարձնում նրա զրուածքները. Թոմաս Ալեքսանդրովիչ Հարտմանը, երգահան, կոնսերվատօրեայի պրօֆեսօր, Անդամ Ռուսական նախկին Կայսերական Երաժշտական Ընկերութեան, նշանաւոր Արեւսկու եւ Տանէկիի աշակերտն է եղած: Ունի բազմաթիւ զրուածքներ օրկեստրի, դաշնամուրի եւ ձայնի համար յօրինուած: Մատնանիչ անենք բալէ « Կարմիր ծաղիկը » (Պետրոգրադ եւ Մոսկուա ներկայացուած կայսերական թատրոններում), օպերա՝ « Սանջուկներ թատրոնին » համար (marionnetes). Danses plastiques պարի պօէմ, որ աշխատասիրած էր յայտնի Միշէլ Ֆօկինի հետ Միւնխէնի թատրոնին համար, շատ յօրինուածքներ դրամաների համար, « Կալիգուլա », « Կեանքի ճիրաններին մէջ » եւլն. եւլն.:

Վերջին տարիներս Փարիզ ապրելով նա առջնակարգ ֆիլմեր յօրինած է, որ մեծ յաջո-

ղութիւն գտած են եւ Փարիզի յայտնի քննադատ Վիլիէրմոզը եւ ուրիշները համարում են, որ նա նոր քայլ է առած սինեմայի արուեստի մէջ:

1919 թ.ին երբ յեղափոխութիւնը նրան ձգած էր Թիֆլիզ, նա առիթ ունեցաւ ծանօթանալու Կոմիտասի երկերի հետ եւ խորապէս զընահատեց նոցա — ապացոյցը ընթերցողը կը գտնէ յօդուածներին մէջ: Նրան յաջողուեց Կոմիտասի բարեկամներին հետ, — նկարիչ Եղիշէ Թաթէոսեան, Սպիրիդօն Մելիքեան, Պրօֆեսօր Զաւրիեան եւ իր ամուսինը, եւ ուրիշներ — երկու նուագահանդէս կազմակերպել իր դասախօսութիւններով միասին: Այդ նուագահանդէսները կրկնուեցան Երեւան եւ Բաթում Պ. Խատիսեանի եւ Բաթումի Հայ հիւպատոսի հովանաւորութեամբ: Որովհետեւ անկարելի եղաւ Սպիրիդօն Մելիքեանի հրաշալի խումբը տանիլ Երեւան ու Բաթում, տիկին Հարտմանը, որ չափազանց զեղեցիկ սօսրանօ ունեցող երգչուհի է, սովորեց Կոմիտաս Վարդապետի երգերը հայերէն՝ զարմացնելով եւ հիացնելով ունկրնգիրներին:

Ընթերցողին համար պարզ պիտի լինի, թէ ինչո՞ւ Պ. Հարտմանի յօդուածները եւ դասախօսութիւնը, որ 14 տարի առաջ զրուած ու տեղի են ունեցած, արժանի էին հայերէն թարգմանուելու եւ տեղ գրաւելու մեր երաժշտական զրաւանդութեան մէջ:

ՄԱՐԳԱՐԻՏ ԲԱՆԱՅԵԱՆ

ԴԱՍԱԽՕՍՈՒԹԻՒՆ ԿՈՄԻՏԱՍԻ ՄԱՍԻՆ ԿԱՐԴԱՑՈՒԱԾ ԹԻՖԼԻՋՈՒՄ 1919 ԹՈՒՒՆ

Առաջին խօսքերս Կոմիտասի մասին չքմեղանքի բառեր պիտի լինեն: Մեծ ամօթով խոստովանում եմ, երբ՝ երեք ամիս առաջ ես Թիֆլիզ հասայ, ոչ միայն ծանօթ չէի նրա երկերի հետ, այլ նրա գոյութեան մասին գաղափար նոյն իսկ չունէի: Պետրօկրադ եւ Մոսկուա նրա երկերը երբեք չէին կատարած, մայրաքաղաքների լրագրութեան մէջ նրա մասին երբէք չէր խօսուած: Երբ ի՞նչ երգահան եւ ի՞նչ արտակարգ յայտնութիւն էր նա: Բայց մայրաքաղաքների յետադիմութիւնը վաղուց յայտնի է: Թիֆլիզում աւելի լաւ չէր. Երբ ուղեցի գտնել նրա երկերը, ոչ մի երաժշտական խանութում հնարաւոր չեղաւ նոցա գնել: Ծշմարիտ է, նրա հեղինակութիւնները տպուեցին Եւ արտասահմանում, բայց եթէ պահանջ լինէր, նրանց կարելի էր վերահրատարակել Թիֆլիզում: Պահանջ չկար: Այդ բանի մէջ չի կարելի մեղադրել Թիֆլիզի հասարակութիւնը: Նրա աչքում Կոմիտասը մինչեւ հիմայ մնացել է երաժշտական գիտուն, ազգագրագետ, շատ յարգելի ու պատուելի գործիչ: Բայց — երաժշտական գիտական աշխատութիւնների պահանջը շատ քիչ է եւ հետաքրքրւողները սակաւաթիւ են: Այդ ձեւով ներկայա-

ցուած նրա աշխատութիւնները անծանօթ մընացել էին հասարակութեանը: Այս օրուան երգահանդէս — դասախօսութեան նպատակներից մինն է Կոմիտասին ներկայացնել ոչ միայն իրեւ մի օժտուած երաժիշտ, այլ մի երգահան, որ քանքարի դրոշմն է կրում եւ որի անունը ոսկի տառերով կ'արձանագրուի հայ երաժշտութեան պատմութեան էջերին մէջ: — Ես հաւատում եմ Հայ երաժշտութեան ապագային, որովհետեւ մի ազգ, որ ստեղծած է հայ երգը, մի ժողովուրդ որի ձեռքն է եղած Պարսկաստանի երաժշտական կեանքը (յայտնի է, որ պարսիկ երաժիշտների մեծամասնութիւնը Հայեր են եղած) — մի ժողովուրդ, որ երաժշտական անցեալ է ունեցած, ապագայում աշխարհին պիտի բնծայէ մի շարք մեծ անուններ: Այդ անունների մէջ առաջինը կը լինի անուշտ Կոմիտաս Վարդապետի անունը: Յիշում եմ Պ. Չերեպնինի հիացմունքը՝ գննելիս նրա երկը, նրա բացաղանշութիւնը՝ « Ինչպէ՞ս պիտի ուրախանար Մորիս Բալելը *), լսելով այս երկերը »:

Կարծես ի պատասխան այս բացաղանշութեան եւ յողուածներիս հրատարակելուց յետոյ, ես նամակ ստացայ բժշկապետ Առաքել Օհանեանցից, որ մինչեւ պատերազմը Փարիզ էր ապրած: Այդ նամակին մէջ նա նկարագրում է Փրանսական երաժշտական աշխարհի ամենամեծ ներկայացուցիչների վերաբերմունքը դէպի

*) Յայտնի ռուս երգահան եւ Թիֆլիզի երաժշտական դպրոցի տեսուչ:

**) Մեծայայտնի ժամանակակից ֆրանսացի երգահան: Մ. Բ.

(1) Ուրախութեամբ կը հրատարակեմք քարգմանութիւնը Պ. Թ. Հարութանի դասախօսութեան որ օտար հեղինակաւոր երաժշտագէտներու կողմէ Կոմիտաս Լարդապետի գործին ամենէն արժէքաւոր գնահատումներէն մին է: Մեր յաջորդ քիւով պիտի հրատարակեմք երկու յօդուածներուն քարգմանութիւնը, գոր ԱՆԱՀԻՏԻ համար հանեցաւ կատարել օր. Մարգարիտ Բարայեան: Մ. Խ.

Կոմիտասը: Նրա նամակը լեցուն է խոր ակնածութեամբ եւ երկիւղածութեամբ դէպի Կոմիտասը եւ ես կը ներկայացնեմ ձեզի նրան ամբողջովին, երբ խօսելու լինեմ Արեւմուտքի վերաբերութեան մասին դէպի մեր վարպետը: Այժմ Պ. Մատենճեանը կը ներկայացնէ ձեզ համառօտ նրա կենսագրութիւնը, բնոյթը. յետոյ ես նա զործունէութեան ամբողջութիւնը կը ներկայացնեմ ձեզ:

Անցողաբար հետեւեալ փաստը:

Ամենից առաջ նրա մէջ տեսնում ենք ամենահետադուրս երաժշտական ազգագրագէտին, որ շնայած աղքատիկ միջոցների, առանց ո եւ է օգնութեան կամ կազմակերպուած յանձնաժողովների աջակցութեան, հնար գտաւ մինչեւ 3000 երգ գրի առնել:

Երկրորդ՝ դա բարձր երաժշտական գիտնական է, հեղինակ մեծ աշխատութեան « Հայկական երաժշտական Պատմութիւնը », հին խաղերի բանալին գտնողը, որ կատարեալ երաժշտական գիտ է: Աւելորդ չպիտի լինի յիշել, որ Արեւմուտքի խաղերը մինչեւ այժմ գիտնականների վիճարանութիւնների խնդիր են, եւ Կոմիտասի գիտը այդ հարցում պարզապէս մի յայտնութիւն է:

Երրորդ — նա ամենահետադուրս երաժշտական գործիչ է եւ իր անխոնջ քարոզչութեամբ, երգով, խօսքով, եւ նուազով նա իսկական հայ երգը ներկայացնում է թէ՛ իր ազգին եւ թէ՛ Արեւմուտքին:

Վերջապէս՝ չորրորդ — նա հեղինակ է հայկական երգերի մշակման երեք բարակ հաւաքածուների եւ ներկայանում է իրրեւ երգահան: Հարց է ծագում մեր առաջ, թէ այդ գործունէութեան ծանրութեան կեղբոսը ո՞րտեղ է:

Գերազանցօրէն նա գործիչ է, ազգադարձէ՞տ, գիտնական թէ՛ երգահան: Զնայած, որ Կոմիտասը երեւան է եկած իրրեւ հեղինակ հայկական երգերի մշակումների, եւ պնդում եմ, որ նախ եւ առաջ նա երգահան է: Նրա ճանա-

պարհը միակ ճիշտ ուղին է, որ պիտի ընտրէր այդ մարդը, որ հսկայական նպատակ ունէր. — գտնել այն ներդաշնակային եւ ձայն առ ձայն ոճը, որ իրենց էութեամբ իսկական հայ ժողովրդական երգին համապատասխան են: Այստեղ մի գիտողութիւն կարելի է անել Կոմիտասին: Եթէ նրա նպատակն էր տարածել ժողովրդական երգը, նախ պէտք էր նոցա հրատարակել իրրեւ հում նիւթ, այնպէս ինչպէս երգում է ժողովուրդը, իսկ յետոյ զբաղուել մշակման խնդրով: Ինչո՞ւ նա այդ չարեց: Պարզ է՝ միջոցների պակասութիւնից: Գործնական տեսակէտից — իրրեւ տարածելու միջոց, — աւելի լաւ էր նոցա ճանաչել մշակուած ձեւով: Նա կարող էր աւելի յուսալ ժողովուրդի լայն խաւերը հետաքրքրել այդ ձեւով, քան թէ ժողովրդական երգերի հաւաքածուի ակադեմիկ հրատարակութեամբ:

Ծնորհիւ Կոմիտասի աշակերտ՝ Սպիրիդոն Մելիքեանի եւ Պրօֆեսոր Ա. Տէր-Ղեւոնդեանի, այդպիսի մի գիտնական հաւաքածու լոյս է տեսած: Ծատե՞րը արդեօք ծանօթ են այդ գործին, շատե՞րը թերթած են այդ հատորը մինչեւ վերջը: Նոյն իսկ երաժշտական պատմութեան տեսակէտից Կոմիտասը իրաւունք ունէր մշակելու ժողովրդական երգերը եւ այդպիսով հետեւիլ Արեւմուտքի ամենամեծ վարպետներին: Ինչպէս յայտնի է, ԺԵ. եւ ԺԶ. դարում եււոսպայում, մանաւանդ Իտալիայում եւ Նիտերլանդում ձայն առ ձայն ոճը ամենամեծ դարգացման էր հասած եւ արտայայտում էր խմբական երգերով: Ամենաքանքարաւոր երգահանները իրրեւ հիմք առնում էին ժողովրդական մի երգ եւ նրա հիման վրայ հիւստում էին ձայն առ ձայն երաժշտական պատկերների զմայլելի գորգեր: Անցողակի ասեմք, որ շատ անգամ մի աշխարհիկ երգ հիմք էր լինում մի պատարագի կառուցման: « Սիրտս ուժգին կը բարբախէ », « գինուած մարդ » եղանակները ծառայել են պատարագներու մոքիֆներ գրե-

լու: Հեղինակները փոխում էին երգի չափը եւ եւ խիստ կրօնական ոճի շրջանակին էին յարմարեցնում նրա էութիւնը:

Ուրեմն այդ հեռաւոր դարերին արդէն ժողովրդական երգը դեր է կատարած եւ այդ դադարի թէեւ ժամանակի երաժշտական ոճին յարմարեցրած, պատճառ եղաւ մի շարք փայլուն հեղինակութիւնների որոնց հեղինակներն եղան Ժօսկէն դը Պրէ, Պալեստրինա, Օրլանդօ Լասուա: որոնց անունը աւելի մեծ էր իր ժամանակին, քան մեր օրով Բեթհովէնի եւ Վաղների հռչակը:

Նշանաւոր ուսուցիչ տեսարան Տանէելը անձամբ ինձ ասում էր, թէ այն եզրակացութեան է եկած, որ ուսուցիչ ժողովրդական երգերը պէտք է ձայն առ ձայն ոճով մշակել: Հանճարեղ Կոմիտասը, նախազգայութեան ոյժով դորձադրեց այդ ոճը եւ այնպիսի կատարելութեամբ, որ հազիւ իր արեւմտեան արուեստակիցներից մինը կարողանար իրագործել: Նրա «մշակումներ» (դիտմամբ չափերտների մէջ եւմ դնում), աւելի ճիշտ կը լինէր ասել, նրա քանքարաւոր խմբական երկերի մէջ՝ ժողովրդական եղանակը պահուած է անձեռնմխելի՝ թէ՛ չափի, թէ՛ եղանակի տեսակէտից: Նա Ֆանատիկոս էր այդ հարցում: Ո՞վ նրանից լաւ կարող էր պաշտպանել ժողովրդական երգի հոգին:

Նրա խմբական երկերի մէջ տեսնում ենք մի շարք անձնական հայկական եղանակներ, որ հիւստում են ամբողջութեան հետ. դոքա ոչ միայն զեղեցիկ են իրր եղանակներ, ներդաշնակային նրբութիւններ, այլ իրենց բնաւորութեամբ կատարելապէս հայ երգի հոգով են ներկայանում եւ շատ անգամ դժուար է դատել իսկականը յօրինուածից: Դա միայն յօրինուածք չէ, այլ ունի ստեղծագործութիւն: Ահա դրանում կայանում է Կոմիտասի գործին մնացուն նշանակութիւնը ոչ միայն հայ, այլ եւ արեւմտեան երաժշտութեան համար: Նրա խմբական երգերը օրինակելի են:

Դաշնամուրի մշակումների մէջ նրա ներ-

դաշնակային ոճը բնական կերպով կապուած է ժողովրդական երգի հոգու հետ: Ի՞նչ նրբութիւն, ի՞նչ անուշ բուրմունք: Չեւ խմունում թէ ինչո՞վ աւելի հրճուես. ծաղկո՞վ, — ժողովրդական երգով, — թէ այն ծաղկատուն դաշտով, որին վրայ նա բուսել է: Ահա ինչի հետ կը համեմատէի Կոմիտասի ներդաշնակային ոճը: Իրրեւ օրինակ կը բերեմ այստեղ «Անտունի» աննման երգը՝ երաժշտական տպաւորականութեան սքանչելի մի գործ:

Պէտք է ասել, որ Կոմիտասի երգերին մէջ նախնականը (պրիմիթիւ) զարմանալի կերպով հիւսում է ամենանուրբ մանրադին 4րափինէ) ներդաշնակութեան հետ եւ նա միշտ համոզիչ է: Լսելով Կոմիտասի ներդաշնակութիւնները, դուք համոզուած էք, որ նոցա միայն այդ ձեւով կարելի էր ներկայացնել: Նա համոզում է ձեզ իր տաղանդի մեծ ոյժով: Դա նրա գործի ամենաբնորոշ գիծն է:

Չպէտք է ենթադրել, թէ նա միայն այս երեք հաւաքածուն է արտադրել: Եւ արդէն յիշատակել եմ, որ նա համարեա աւարտած է «Անուն» օպերան: Նրան Պուլիս այցելողները պատմում են, որ իրենից լսել են մի հրաշագեղ ցայգանուպ (նոկտիւրն) կլարինելի եւ օրկեստրի համար գրուած: Նրա գործը քննելով այնպիսի տեսական կատարելագործութիւն ենք գտնում, որ համոզուած կարելի է հաստատել, որ դրա հեղինակը շատ է յօրինած իր կեանքում — եթէ այդ երկերը լոյս չեն եկած, աւա՛ղ, դրա պատճառը միջոցներից զուրկ լինելն է:

*) Բժիշկ Օհանեանցը՝ հմուտ հայերէն եւ օտար լեզուների, անձնուիրաբար օգնում էր Կոմիտաս վարդապետին փրանսերէնի վերածելու նրա մեծարժէք երկու դասախօսութիւնները, որ պիտի ներկայացնէր Համագումարին: Դոցա յաջողութիւնը անօրինակ էր: Դժբաղդաբար այդ ձեռագիրները անհետացան պատերազմի շրջանին եւ անկարելի եղաւ մինչեւ օրս նոցա գտնել:

Մ.Բ.

Այժմ պիտի կարդամ ձեզ բժշկապետ Օհաննանցի նամակը, որ ստացայ յօգուածնէրիս տպագրութիւնից յետոյ եւ որ պարտք էմ համարում այստեղ յիշատակել : Ահա փաստեր, թէ ի՞նչ վերաբերմունք են ցոյց տուած էջմիածնայ համեստ վանականին արեւմտեան երաժշտական մշակոյթի ամենամեծ անձերը եւ ի՞նչ տպաւորութիւն էր նա գործած բոլոր ճշմարիտ նրազգած մարդկանց եւ երաժիշտների վրայ :

« Այդ աննման համեստ եւ նուրբ անձի հետ ծանօթացայ Փարիզում 1906 թ. եւ հպարտ էմ նրա բարեկամութիւնը վայելած լինելու : Նորից հանդիպեցայ նրան 1914 թ., երբ նա եկած էր Փարիզ Համալսարանային երաժշտական Համալսարանին մասնակցելու համար * : Անհունօրէն երջանիկ էի համարեա ամէն օր նրան հանդիպելու յայտնի երգչուհի Օր. Մարգարիտ Բարայեանի տանը, որ հայ երաժշտութեան անխոնջ մշակն ու տարածողն է Արեւմուտքում : Շնորհիւ Հայր Կոմիտասի, Օր. Մ. Բարայեանի եւ նրա երկու աշակերտների՝ Պ. Պ. Մուղունեանի եւ Շահ-Մուրատեանի՝ հայ երաժշտութիւնը անասելի բնդունելութիւն գտաւ համագումարին : Դրան մեծապէս նպաստեցին Կլոդ Դեբիւսին, մեծայայտնի Րոմէն Րօլլանը, անմահ երաժշտա - գրական վէպի՝ «Ժան Կրիստոֆ»ի հեղինակը, Լուի Լալուան — մեծարժէք քննադատը եւ Դեպիւսի կենսադրողը եւ ուրհէ շատ անուանի ֆրանսացի երաժիշտներ եւ երաժշտագէտներ *) :

« Այս եղաւ 1914 թ. յունիս եւ յուլիս ամիսներին : Հայր Կոմիտասը զբաւել էր ամբողջ Համալսարանի ուղադրութիւնը իր դասախոսութիւններով հայ երաժշտութեան մասին, ներկայացնելով նրա ծագումը, նրա տեսական ձայն առ ձայն ոճի բեղմնաւորումը, որ նա գտած էր հին հայկական նօթագրութեան մէջ, եւ իր երգահանդէսներով :

« Փարիզի ժամանակակից երաժշտական կեանքին մէջ նրա յաջողութիւնը ամենացայ-

տունը եղաւ : Այդ օրերի թերթերը եւ ամսագիրները, թէ՛ Ֆրանսիայի եւ թէ՛ օտար երկիրների, վկայ են նրա աննախընթաց յաջողութիւններին :

« Համեստ Կոմիտաս Վարդապետը հրճուած էր ոչ այնքան իր յաջողութեան, այլ Հայ երաժշտութեան փառաբանութեան համար : Նա խորին գոհունակութեամբ տեսնում էր, որ իր տոհմիկ երաժշտութիւնը՝ իր նուիրական երջանկութիւնը, ամբողջ Համալսարանի համակրութիւնը եւ սէրը զարթեցրել էր : Այդ յաջողութիւնների օրերին՝ իր սիրած մօտ բարեկամների շրջանակում մասնակից էր անում նոցա իր նուիրական երազներին : Նա մեծ յոյս ունէր, որ Համալսարանի այդ յաջողութիւնները աչքը բանան մի շարք մարդոց, որ կարող էին նպաստել իր երազի իրականացման — Պոլսում Հայկական երաժշտանոց (Կոնսերվատորիա) բանալու գործում : Նա երազում էր աշակերտների մի շարք պատրաստել, որոնք կարողանային նրա գործը շարունակել եւ որոնց նա կարող էր մատակարարել իր գիտութեան պաշարը ու փորձառութիւնը ժողովրդական երաժշտութեան տպագայ զարգացման գործում : »

Ես ինքս մասնաւոր ուրախութեամբ եւ գոհունակութեամբ ողջունում էմ այդ երազը եւ հողուս ամբողջ յոյսով հաւատում էմ նրա իրագործման : Այդ երազին մէջ ես գտնում եմ ոչ

*) Բացի այդ դասախօսութիւններից, որտեղ Կոմիտասը երեւան եկաւ իբրեւ դասախօս, երգիչ եւ նուագող (հովուական սրինգ), մեզ յաջողութեց երաժշտական հոգեւոր երգահանդէս կազմակերպել Փարիզի Հայոց եկեղեցում, որին տպաւորութիւնը ահագին եղաւ : Տարիներ յետոյ, հանդիպելով այդ Համալսարանին ներկայ եղած մեծանուն փրանսական եւ օտար երաժիշտներին, բոլորը հիացմունքով ու զմայլանքով յիշում էին վարդապետի անմիան գեղարուեստը : Մ. Բ.

միայն հայկական երաժշտական մշակոյթի վերածնունդը Հայաստանի համար, այլևս եւս ուրախանում եմ իրրեւ արեւմուտքի՝ արեւելեան երաժշտութեան նոր զեղեցկութիւնները վայելելու, ինչ որ արդէն ստացած եմ Կոմիտասի օրինակելի հեղինակութիւնները ուսումնասիրելով:

Երաժշտանոցի զեղեցիկ ու մեծ զաղափարը իրազործելու համար նախ եւ առաջ նրա ծրագրողին պէտք է առողջութիւնը դարձնել: Ըստ վերջին լուրերի նրա դրութիւնը թէեւ շատ լուրջ, բայց անյոյս չէ *): Հնարաւոր պիտի լինի նրան բժշկելու: Այժմ նա գտնուում է փարկում, իր մօտիկ բարեկամների շնորհիւ **): Ինքնաճանաչութիւնը մեծ է: Հոգեկան հիւանդութիւնները, որ առաջ են եկած անասելի ջղաւիջի ցնցումներից, բժշկուում են ուրախութիւններով: Որքան աւելի երջանկութիւն բերենք Հայր Կոմիտասին՝ սիրելով նրա երկը, նրա դործը, այնքան աւելի շուտ կը դարձնենք նրան առողջութիւնը: Յուսանք որ նրա ոյժերի վերականգնումը երկար ժամանակի խնդիր չէ: Յուսանք, որ նրա օպերան — առաջին հայկական օպերան « Անուշ » արեւմտեան օրինակելի մի բեմի վրայ մօտ ժամանակներս կը յայտնուի: Նրա երկը, աւելի ուժեղ քան բոլոր դիւանագիտական ապացոյցները, կը հաստատէ աշխարհի առջեւ հայ ազգի իրաւունքը իր մշակոյթի ինքնուրոյն պաշտպանութեան համար:

Խոնարհինք Կոմիտաս Վարդապետի անհուն անձնաւորութեան, նրա կեանքի, նրա մեծ դործի առաջ, հաւատանք նրա ամենախորունկ իղձերի իրազորմանը եւ բացազանչենք. « Կեցցէ՛ Կոմիտաս Վարդապետը »: (1)

ԹՈՒՄԱՍ ՀԱՐՏՄԱՆ
Ռուսերէնից քարգմանեց
ՄԱՐԳԱՐԻՏ ԲԱԲԱՅԵԱՆ

*) Այս դասախօսութիւնը գրուած է 1919 թ.ին:

**) Յիշատակեմք այստեղ իր աշակերտ

Գեորգ Դամլամեանը որի քաջութիւնն ու անձնութիւնը կը մնան անմոռաց Կոմիտասի երոսպա բերուելու խնդրին մէջ: Նա մեծ մեծակ իր վրայ առաւ այդ մեծ պատասխանատւութիւնը եւ Կոմիտասին փարիզ հասցրեց անասելի հոգեկան նեղութիւններ ու դժուարութիւններ կրելով՝ այդ 10 օրուայ ճանապարհորդութեան ժամանակ:

Մ. Բ.

(1) Պ. Հարտմանի այս զեղեցիկ դասախօսութեան մէջ կը նկատենք քանի մը անճիշտ տեղեկութիւններ, զոր հարկաւոր կը նկատենք նշանակել:

Մեր մեծ երաժիշտը Անուշ օպերան ամբողջութեամբ չէ դրած, ինչպէս կը կարծէ Պ. Հարտման, չարադրած է միայն անոր մեներդներէն մէկ քանին, որոնց ներդաշնակումն իսկ ատեն չէ ունեցած յօրինելու: Այդ մեներդներու ձեռագիրը Կոմիտասեան Յանձնաժողովի մօտ է, եւ պիտի հրատարակուի:

Կոմիտաս Վարդապետ մեր հին ձեռագիրներու մէջ գտնուած եկեղեցական երգերու նօթագրութեան զաղտնիքը լուծելու աշխատած է տարիներով, բայց չենք կարծեր որ « հին խաղերի բանալին գտած », այսինքն այդ կնճոռոտ հարցին վերջնական լուծումը ձեռք ձգած ըլլար: Իր ձեռագիրներուն մէջ դեռ չէ գտնուած ու եւ է լիակատար աշխատութիւն այս նիւթին վրայ, այլ կցկտուր նօթեր ու մասնական հետազօտութիւններ:

Ան նոյնպէս նիւթեր հաւաքած է « Հայ երաժշտութեան պատմութիւնը » գրելու համար, բայց ատեն չէ ունեցած զայն գրելու: Այդպիսի « հեղինակութիւն » մը չենք գիտեր իրմէ մնացած: Ինչ որ ունի դրած, « Հայ Շինական երաժշտութեան մասին » իր ուսումնասիրութիւնն է, որուն ձեռագիրը՝ ինչպէս եւ այս տողերը գրողին ձեռքով կատարուած Փրանսերէն թարգմանութիւնը (որմէ գլուխ մը միայն հրատա-

բաղկուած է Մերփիւր Միւզիքալ Հանդէսին մէջ), բարերարղարար զտնուեցան վերջերս Պ. Թորոս Աղատեանի ջանքերով եւ այժմ Կոմիտաս վարդապետի ուրիշ զրուիքեանց հետ՝ Փարիզի Կոմիտասեան Յանձնաժողովին մօտն են։ Այդ ձեռագիր աշխատութիւնն ալ դժբաղդարար մնացած է այն անաւարտ վիճակին մէջ ուր Կոմիտաս զայն թողած էր 1906ին Փարիզ։ Բայց այդ կիսկատար աշխատութիւնը մեծարժէք դործ մըն է եւ պէտք է հրատարակուի։

Այդ թանկագին աշխատութեան հետ, Կոմիտասեան Յանձնաժողովը ստացաւ նաեւ՝ նորէն Պ. Աղատեանի շնորհիւ՝ հայ երաժշտութեան մասին Կոմիտաս վարդապետի 1914ին Փարիզի Երաժշտական Միջազգային Համագու-

մարին արտասանած երկու կարեւոր դասախոսութեանց (որոնց յիշատակութիւնը կ'ընէ Պ. Հարութան) ֆրանսերէն թարգմանութեան ձեռագիրները։ Կոմիտասեան Յանձնաժողովը որոշած է այդ երեք աշխատութիւնները հատորի մը մէջ ամփոփել։

Գալով այն լաւատեսութեան զոր Պ. Հարութան կը յայտնէ մեր տարաբաղդ վարպետին բուժելիութեան մասին, մենք ամենքս ալ զայն ունէինք առաջին տարիներուն. բայց ամենէն հմուտ մասնագէտներու ժխտական վճիռները եւ երկար տարիներու ընթացքին իր մտաւոր վիճակին ու եւ է բարեօրման նշան ցոյց չտալը՝ դժբաղդարար այսօր մեզի թոյլ չեն տար այդ յոյսն այլեւս պահել։

Ա. Զ.

Պ Ա Յ Ք Ա Ր

Իդօճերու անհուն ովկիանոսին
Վիհերուն յանձնուած նաւակ մ'է հոգիս ...
Զրկանք, անարգանք — քամիներ ցրտին —
Ժամանակին հետ կը հարուածեն զիս։

Խաւարն անթափանց կ'իջնէ մերք չորս դին,
Կ'առնէ ուղեցոյց աստղերն ու լուսին.
Եւ խորհրդատու կ'ըլլան ինձ մէկէն՝
Մահուան հեշտախօս վրիպկներն ամէն։

Բայց անոնք ինձի հին ծանօթներ են,
Զեմ խաբուիք իրենց մեղրաբառ լեզուէն.
Վառած՝ հաւատքիս ջահերն անհամար,
Յոյսերու կանչին կը նաւեմ յամառ։

Քամիներն անսանձ, թո՛ղ մտրակեն զիս ...
Շղթայուած վագրի գայլոյք մը՝ հոգիս
Կը բեղմնաւորէ ուժովն ամեհի
Հսկայ փոթորկի մ'որ պիտի պայթի ...:

Մ. ՄԱՆՈՒՇԵԱՆ